

Szigeti Péter*

Elszemélytelenedés?

Ember és tulajdon viszonyának problémája Lenkovics professzor kötetében

Vaskos (400 oldalas) és szép megjelenésű tanulmánykötethez fűzzük hozzá gondolati reflexióinkat. Könnyű helyzetben vagyunk, mert szerző kollégánk világosan és egyértelműen fogalmazza meg történeti léte élményét, azt, hogy két rendszert és rendszerváltást élt meg, és mégis csalódott: ezért ajánlja könyvét a társadalmi-történelmi kísérletek áldozataul esett generációk emlékének és a jövő generációinak. „Ha már nekünk nem sikerült” – mondja némi keserőséggel. Ars poeticája kiegészíthető a könyvborító szemléletes képével, ahol a nyírségi homokdombon, szőlőben az ember által gondosan megművelt, ezáltal a kultúra részévé tett táj néz vissza reánk, mintegy a személyesség bélyegét magán viselő kiskert-Magyarország ideáljaként. Amit el kellett volna és el kellene érniünk. Ezzel máris a mondandó közepébe vágunk. De ne siessünk ennyire előre! Nézzük a szerző áttekintését saját probléma-világáról.

„...szerencsém volt, hiszen két nagy történelmi kísérletnek, a sajátosan »magyar szocializmus« és a sajátosan magyar »rendszerváltó kapitalizmus« kísérletének is részese lehettem. De másfelől mondhatnám azt is, hogy balszerencsém volt, mert mindkét történelmi kísérlet, aminek részese lehettem, kudarccal végződött.

Talán maradt még annyi időm és erőm, tudomásom és bölcsességem, hogy megpróbáljak mindkét nagy társadalmi kísérletből, azok kudarcaiból tanulni. És mert hivatásom szerint tanárember vagyok, megpróbálok másokat is tanítani.

A tanítás és tanulás célját szolgálja ez az emberről és az ő tulajdonáról és munkájáról szóló tanulmánykötet, aminek anyagát 1983–2012 között itt-ott megjelent (vagy meg sem jelent) azonos tárgyú írásaimból, célzatosan válogattam össze. A tanulmányok (szemelvények) az ún. szocialista vállalkozási formák időszakától (»gmk-korszak«) kezdve a 2008/2009-es pénzügyi válság mai kifejlődéséig mintegy három évtizedet fognak át. Ebből nyilvánvaló, hogy a rendszerváltás nem 1990-ben kezdődött és hogy még nem ért véget. A történeti íven a tulajdoni rend változása és saját gondolati fejlődésem is nyomon követhető. Több záró tanulmány a fenntarthatóság irányába vezető kiutat is keresi” – olvashatjuk.¹

* A Doktori Iskola vezetője, tanszékvezető egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék.

¹ LENKOVICS BARNABÁS: *Ember és tulajdon*. Budapest–Pécs, 2013, Dialóg Campus, 12.

Vizsgáljuk meg, honnan és hogyan. Történelmünkben kétszer is utat tévesztettünk. Nézzük tehát ennek jellemzését.

„...(A)zon kell mélyen elgondolkodni, vajon miért hittük (mert hittük) azt, hogy a szocializmus válságát a periodikus válságokkal küzdő kapitalizmussal lehet gyógyítani? Pedig korábban nem hittük el, hogy »a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus«! 1989–1990-ben és azt követően miért hittük el, hogy »a legrosszabb kapitalizmus is jobb, mint a legjobb szocializmus?« Válságból válságba, zsákutcából zsákutkába »fejlődünk«? Meg tudunk állni és vissza tudunk fordulni a legújabb zsákutcánkból? Ahelyett, hogy most a mára már többször és többszörösen (morális, szociális, kulturális és természeti értelemben is) fenntarthatatlannak bizonyult kapitalista tulajdoni-gazdasági-társadalmi rendszert toldoznánk-foldoznánk, reformálnánk újra és újra (mint nemrég még a szocialista tervgazdaságot), rá tudnánk térni végre egy (talán »a«) fenntartható fejlődés útjára? Sőt, a fenntartható Magyarország saját fejlődési útjára? Amivel esetleg mi tehetnénk szert versenyelőnyre, mi válhatnánk követhető példává ahelyett, hogy folyton mások példáját követve, mások mögé »zárkózunk fel«?”²

Eléggé világosan rajzolódik ki az utánczások, a követő fejlődés elvetése és ehelyett a sajátos magyar út keresése. Mi adhatja ennek fundamentumát? Idézzük szerzőnk legjobb megfogalmazásait és javaslatait, hogy aztán majd több oldalról is értékelhessük ezeket.

„A tulajdonviszonyokat fel kell bontani és humanizálni kell. A kistulajdoni (vállalkozási, gazdálkodási) formákat favorizálni kell, ezek alkotják a tulajdonszerkezet és gazdaságszerkezet »piramisának« széles és stabil alapzatát. Ennek modellje lehetne az 1945-ös földosztás – széles értelemben: tulajdonhoz juttatás – ami most ökológiai okokból újból aktuális. A föld összeköt a természettel, mindig ad munkát, de ad kenyeret is, segíti a megélhetés biztonságát.

A saját tulajdon és saját munka egységét, amilyen mértékben csak lehet, helyre kell állítani. Ebben rejlik a legnagyobb, semmivel sem pótolható ösztönző erő. A kis gazdasági egységek a legéletképesebbek, a legrugalmasabbak, ezek foglalkoztatják – sokszínű formában – a legtöbb embert. Létrehozásukat a modern kisgépek és az üzemszervezési ismeretek éppúgy lehetővé teszik, mint a multinacionális világcégekét.”³ (Kiemelés Sz. P.)

Kétségtelenül nemes szándékok és erkölcsi igazolhatóság áll a munka és a tulajdon egységének követelménye mögött. Igaz, ebben már nemcsak a hazai tapasztalatok, az 1945-ös földosztás vagy a tsz-ekkel szimbiózisban élő háztáji gazdaságok sikeressége a mintaadó, hanem szerzőnk itt külföldre is tekint:

„A kis egységekbe szerveződött emberek jobban gondját viselik a *maguk* földdarabjának vagy más természeti erőforrásnak, mint a névtelen vállalatok vagy a nagyvárosi hőbortban szenvedő kormányzatok. ...A család mellett a munka és a munka által létrehozott kapcsolatok képezik a társadalom igazi alapját. Ha az alapok betegek, hogyan lehet a társadalom egészséges? – kérdezi Lenkovich a »Small is beautiful« szerzőjével. Az újfajta gondolkodás lényegét *Ernst Schumacher – Mahatma Gandhira* hivatkozva – így foglalta össze: »tömegek általi termelést, nem pedig tömegtermelést. ...az ember

² Uo. 314.

³ Uo. 374.

csak kicsi, áttekinthető csoportokban lehetnek önmaguk. Így hát meg kell tanulnunk olyan tagolt szerkezet fogalmaiban gondolkodni, amely kisléptékű egységek sokaságát képes magába olvasztani»⁴

Eddig a külső minta, de a magyar magánjog ember- és társadalomképében is található példaadó minta. Igaz, hogy ehhez 1916-ig, Meszlény Artúrnak „A polgári törvénykönyv szocializálása” című munkájáig kellett visszatekintenie Lenkoviccsnak jövőképert:

„tudatában vagyunk annak, hogy amikor a vagyonegységek konzerválása érdekében működünk, a vagyoneelosztás gazdasági törvényeiből kifolyólag túlnyomó számban lévő kis vagyonegységekért szállunk síkra, azok teljesítőképességét fokozzuk, azok teherviselését könnyítjük, azok hitelét emeljük. Minél kisebb a vagyon, relatíve annál több munka fekszik benne; a kis vagyonok együtt tartásában a munka gyümölcsét oltalmazzuk.» Meszlény a saját munkával szerzett saját vagyon oltalmán keresztül a dolgozó-tulajdonos ember védelmét helyezte a magánjog középpontjába, és egyúttal meghatározta az állam magánjogpolitikai kötelezettségeinek súlypontját is. Programja akár a fenntartható fejlődés és azon belül a *fenntartható magánjog* programja is lehetne, ami nem csak aktuális, de jövőbe mutató is” – csatlakozik hozzá Lenkoviccs profeszor.⁵

El kell ismernünk, hogy a saját munka tisztelete, a személyességből fakadó gondosság (a „*bonus et diligens paterfamilias*” mércéje), a munkaszeretet az ember nembeli lényegéhez tartozó (Gattungwesen) értékek. Ezért aztán komolyan vizsgálendő, hogy ha valóban nem, akkor miért nem vagy miért csak csekély mértékben érvényesülnek napjaink gazdaságaiban. A válaszokat nem az erkölcsök és az ideák, hanem a tőkés gazdaság törvényszerűségeiben lelhetjük fel. A nemes szándékok tisztelete mellett sem hallgatható el, hogy a „bár csak mindenki lenne tulajdonos és a saját munkájából élne”, a személyes tulajdon igénye a kispolgári demokrata, a kereszténydemokrata és kispolgári szocialista eszmevilág tartós összetevője. Irányzatként, áramlatként meg kell értenünk ezen törekvések helyét és újratermelődő létjogosultságát világunkban és a társadalmi-politikai eszmék történetében. Nemzetközileg a felvilágosodásban a kötetben is többször hivatkozott *Rousseau*, *Diderot* és általában az enciklopédisták, napjainkban a már említetteken (*Schumacher*; *Gandhi*; *Meszlény*) kívül a globális kapitalizmus vadságával szemben a „Centesimus annus” pápai enciklikát (1991) és a *Rerum Novarum*ot felidézve lép fel a tulajdonviszonyok kispolgári *nivellálása mellett*. Nálunk ez a törekvés gyakran, mint esetünkben is, kapcsolódott és kapcsolódik a saját úthoz, vagyis a harmadik utas magyar törekvésekhez. Szekfű Gyula ebben a szellemben írt a magyar bortermelő különös lelki alkatáról, Németh László a minőség forradalmáról, de a népi irodalom jeles táborából is Lenkoviccsal együtt többeket (*Veres Pétert*, *Bibó Istvánt*) említhetünk. Az államszocialista kísérlet korszakában pedig a *Liska Tibor*-féle, „személyes társadalmi tulajdon” elgondolása lett volna hivatott – egyfajta vállalkozási kísérletként – az elszemélytelenedett kollektív tulajdon helyére lépni.

⁴ Uo. 309–310.

⁵ Uo. 310.

A tulajdon szakadatlan újraelosztását igénylő nivellálással szemben a probléma magyát *Polányival* szólva abban látjuk, *hogy nem a társadalmaknak van gazdasága, hanem a tőkés gazdaságnak* vannak működési törvényszerűségei és társadalom szerkezete. Az emberi és a jogi aspektussal szemben ezért itt az ökonómia játssza a fő szerepet. Ebben, kb. négyszáz éve a bérmunka világában élünk, s a tőkefelhalmozás a legátfogóbban determináló strukturális összefüggés. Mint a munkaérték elmélet alapján gondolkodó s épp ezért becses szerzőtől, *John Locke*-től tudhatjuk, azóta, hogy a termékek a pénzgazdálkodással párosulva áruformát öltenek, *a pénz a kincsfelhalmozás eszközeként megszüntette a személyes szükségletek kielégítésének azon természeti korlátját*, amelyek a natural-gazdaságokban és a természeti népeknél még fennálltak. Innentől nem lehet visszamenni a természeti állapotba és a kisárutermelést általánossá tenni. A pénz (és a nemesfémek, arany, ezüst) közbelépése, tehát a felhalmozás eszközének rendelkezésre állása óta a vagyonszerzés nem ismer sem belső határokat, sem mennyiségi korlátot. Korlátlan. A termelés célja a kapitalista gazdálkodástól – ahol a szükségletek zömét magánvállalkozások útján elégítik ki – nem az önellátás, nem is az áru eladás céljából történő előállítás, tehát más áruk, javak saját szükséglet kielégítését szolgáló megvétele céljából, hanem a profit. Így természetesen már nem az Áru – Pénz – Áru forgalmi folyamata reprodukálódik, mint a saját munkán alapuló árutermelésben, hanem a $P - \dot{A} - P'$ (többletpénz); ahol a termelés célja a profit. A termelés nyereség- és felhalmozásorientálttá vált. Ez pedig már csak alig-alig vagy egyáltalán nem saját munkán alapul. Akik ugyanis vállalkozói érték nagyságú vagyonnal rendelkeznek, azok vásárolhatják meg a személyes munkaerő-tulajdonán kívül *mással nem rendelkező*, szabad bérmunkát, amely az érték előállításának forrása (kivéve persze, ha „a határtalanul haszontalan határhaszon elmélet alapján” – *Mészáros István* – állnánk, amit nem teszünk). Ugyanis a munkaerő áru az áruvilág egyetlen olyan tagja, amely képes arra, hogy a munkafolyamat során saját maga (és családja) újratermelésének ellenértékén túlmenő értéktöbbletet termeljen. A munkaerő árát, a munkabért megfizetik, és pedig a centrum országokban jól, az értéktöbblet felett azonban a termelőeszközöket tulajdonló rendelkezik. A gépekben, termelési eszközökben stb. pedig ez az eleven munka csapódik ki, válik holt munkává, hogy használata során fokozatosan értékesüljön a belé fektetett emberi tudás, munkamennyiség és minőség. Eközben a vállalkozói tulajdon különböző formái a gazdálkodó szervezetek bővülésével és differenciálódásával némiképp valóban egyre személytelenebbé válnak. Itt az áttörést a részvénytársaságok jelentették, mint a felesleges vagyonok, pénz összpontosításában kitüntetett szerepet játszó tőkefelhalmozási eszközök, ahol a tőke tulajdon már elvált a tőke funkciótól („*managerial revolution*”). Utóbbit a közvetlen termelési folyamatot irányító menedzserek gyakorolják. A piacgazdaság munkakényszerének alávetett szellemi vagy fizikai, kvalifikált vagy kvalifikálatlan bérmunkás meglévő tulajdona – tehát saját teste szellemi és fizikai munkavégző képessége – pedig akár személyes is maradhat – ha és amennyiben mentesülni képes a sokakra persze valóban ránehezedő elidegenedési folyamatától.

Az, hogy a kis- és közepes tulajdon védelme és támogatása a piaci „cápákkal” szemben „örök”, permanens igény az állami politikától, eléggé közismert.

Ez az állami redisztribúció egyik tétje. Az állami beavatkozás egyik módja éppen az árakat kedvezően szabályozó *versenyszféra fenntartása érdekében* ezen cégek támogatása. A Welfare State időszakában ez a policy nem volt jelentéktelen. Persze vannak kormányok, amelyek nem ezt teszik, hanem – természetesen – a kiskereskedő dohány boltosokat állami beavatkozással, pályázati úton kényszerkartellizálják (nálunk 35 000-en voltak nemrég, csak 15,4%-uk, 5400 maradt meg közülük), a versenyképesség növelése jegyében. Mint ahogy ismertek azok a monopolizációellenes törvények is (antitröszt-törvényhozás, elvileg a tisztességes verseny szabályainak érvényesülése érdekében), amelyek bizonyos összefüggésekben, a jog korlátozott hatókörében fékezik ezt az elementáris tendenciát, megállítani azonban képtelenek az óriási gazdasági hatalomkoncentrációt. Ugyanis a konkurencia piaci nyomásának következménye *a tőke koncentrációja és centralizációja, azaz maga az árutermelés szüli meg legsajátabb termékeként a monopolizálódást*. A kartellizálódástól kezdve szindikátusokig, trösztökig, konszernekig, egészen a mai világgazdaságot behálózó 62-63 000 TNC-ig és a vagyontól vagyonosodó vagyongazdálkodó holdingokig. Itt a nagy szervezetek belső felépítése, irányítása, üzemen belüli munkamegosztása sokféle érdekeltséget és motivációkezelést biztosít a menedzsmentnek – sok területen túl is lépett az idő a „*das Fordismus*”-on – *azonban nem lehet valóságosan visszalépni a tőkés világgazdaságban a saját munkán alapuló árutermelés világába*. A termelőerők túlfejlődtek ezen a szinten – minden negatív és pozitív (pl.: high tech kikísérletezése; vállalati stratégiai tervezés) konzekvenciájukkal. A világszerte mértékek és a domináns protagonisták által kialakított szabályok, szokások, eljárások pedig nagymértékben befolyásolják a helyi, nemzeti lehetőségeket, és csak alárendelt szektorként működhet a saját és családi munkán alapuló kisárutermelés. Ahogy a Nobel-díjas neokeynesianus *J. K. Galbraith* fogalmazott:

„Marxon és a marxistákon kívül addig senki se vette észre, hogy az óriás részvénytársaságok gazdasága maga a gazdaság, s ők is csak bizonyos összefüggésekben. A kézikönyvekben és a tankönyvekben ábrázolt vállalat – szerkezetét, piaci hatókörét, politikai hatalmát és indítékait tekintve – még mindig a marshalli világ mikroszkopikus, versengő vállalata volt. Ha akadtak is eltérések, akkor a monopólium vagy az oligopólium kivételes eseteiről volt szó, de lényegében azonos volt az indíték és a struktúra ezeknél is. A vállalkozó, akár a kis-, akár a nagyvállalkozó maximális profitra igyekszik szert tenni.

Márpedig aki képes elhinni, hogy a sarki újságárus, illetve a General Motors tulajdonképpen tejtésztvérek, s mindketten egyformán vannak alávetve a piacon uralkodó erőknek, amelyek fölött semmi hatalmuk, továbbá, hogy mindketten passzívan viselkednek, kivéve, hogy szavazatukkal részt vesznek az állam irányításában – nos, aki képes ezt elhinni, az képes elhinni bármit.”⁶

Ami nem megy összgazdasági szinten, annak persze még lehet létjogosultsága korlátozottabb érvénnyel, egy gazdaság egyik nonprofit szektoraként. Ez valószínűsíthetően nem fogja megoldani azt, hogy a szerzővel szólva „a bér-munka-társadalom komplex válságából kilábaljunk”, azonban összekötődik

⁶ GALBRAITH, JOHN KENNETH: *Egy kortárs emlékei*. Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó, 500–501.

Lenkovics gondolataiban a fenntartható fejlődéssel, például akkor, amikor így fogalmaz:

„A gazdálkodást a természettel egyensúlyban szabad csak folytatni. Az emberi élet természeti alapjainak és a jövő generációk választási esélyeinek alárendelten kell gazdálkodni, annak feltételrendszerét kötelezően előírni. Emberléptékű kisközösségekben, helyben termelt javakat helyben fogyasztva, a döntő mértékben öngondoskodó közösség életét közvetlen részvétellel alakítva hozható összhangba a »globális« gondoskodás a »lokális« cselekvéssel.”⁷

Abban biztosan egyetérthetünk kollégánkkal, hogy egyfelől előttünk áll a *fenntarthatóság problémájának megoldása*, amihez meg kellene fékezni a természeti környezetünket radikálisan pusztító „bestiát”, a tőkét (*Hegel*); és másfelől abban is, hogy egy ilyen nem profitábilis, *önellátó szektor népességeltartó képességével* – a tulajdonformák *végző mértékével* – még mindig jobb megoldás volna, mint a segélyezés, mint a centrum országok felé áramló migráció, mint a „munka társadalmából kifogy a munka” (*R. Dahrendorf*) embertömegeket frusztráló hatása, mint a „(számító)gépek felfalják az embert” dehumanizáló tendenciáinak való alávetettség.

Felhasznált irodalom

GALBRAITH, JOHN KENNETH: *Egy kortárs emlékei*. Budapest, 1988, Európa Könyvkiadó.

LENKOVICS BARNABÁS: *Ember és tulajdon*. Budapest–Pécs, 2013, Dialóg Campus.

⁷ LENKOVICS: *i. m.* 375.